

Юрченко І.В.
*кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології і педагогіки
Коломийського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»*

ДИНАМІКА СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН, ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Проблематика сім'ї її соціально – психологічні характеристики, що пов'язані з динамікою сімейних відносин, особливостями їх впливу на розвиток особистості дитини, надання психологічної допомоги сім'ї у важких ситуаціях є стабільно актуальною у психолого – педагогічній науці від початку ХХ ст. Представники усіх потужних напрямів сучасної психології досліджують проблематику сім'ї з метою гармонізації сімейних відносин, створення оптимальних умов соціалізації особистості, забезпечення належного рівня психологічного консультування та психотерапії сім'ї.

Засновник психоаналізу Зігмунд Фройд (1856-1939) докладно аналізує роль батька і матері у становленні особистості дитини. На кожній із виокремлених Фройдом стадій психосексуального розвитку дитини її батьки мають окреме значення – особливо вагоме у дитячому віці. Зокрема, під час фалічної стадії (3–6 років) домінуючим є досвід ідентифікації дитини з дорослим тієї ж статі, що й вона – посередництвом розв'язання завдань комплексу Едіпа у хлопчиків та Електри у дівчаток. Приблизно у віці 5–7 років Едіпів комплекс, в нормі, розв'язується: хлопчик витісняє з свідомості свої сексуальні бажання стосовно матері і починає ідентифікувати себе з батьком (переймає його риси). Даний процес має кілька функцій. По-перше, хлопчик починає засвоювати систему цінностей, моральних норм, установок, моделей статево-рольової поведінки, які окреслюють для нього образ чоловіка. По-друге, ідентифікуючись з батьком, син може утримати матір як об'єкт своєї любові. По-третє, хлопчик інтерналізує батьківські заборони та основні моральні норми – це є підґрунтям для розвитку супер-его або совісті дитини.

У своїй праці «Три нариси по теорії сексуальності» З. Фройд вказує, що наявність обидвох батьків відіграє велику роль у розвитку дитини. Відсутність сильного батька в дитинстві часто сприяє інверсії (тут – як сексуальне відхилення, сексуальний потяг до осіб своєї статі) [4], [5, с. 118–126]. Анна Фройд додає, що «коли батьки збираються розлучитися і кожен з них намагається взяти верх над іншим у впливі на дитину та представити іншого винним, повноцінний емоційний розвиток дитини опиняється під загрозою. Її довіра до батьків підірвана, оскільки її здатність до критичної оцінки розбуджена надто рано. <...> восьмирічний хлопчик, який марно намагався

помирити своїх батьків, котрі зібрались розлучатись, заявив: «Якщо тато не любить маму, то мама не любить тата, і тому вони мене теж не можуть любити. Тоді і я їх не люблю. І тому вся сім'я розпадається» [3, с. 13–27].

Деякі інші погляди на сім'ю та розвиток особистості в ній мали послідовники З. Фрейда. Ерік Еріксон (1902 – 1994) розвиває новий підхід у розкритті взаємостосунків дитини з батьками, – він враховує культурний контекст, в якому існує сім'я, основний акцент робить на розвитку і провідному значенні Его. Якщо Фрейд цікавив вплив батьків на становлення особистості дитини, то Еріксон підкреслює історичні умови, в яких формується Его у дитини. Свою теорію він будує на основі результатів спостережень за людьми, які належать до різних культур і показує, що розвиток Его тісно пов'язаний з мінливими особливостями соціальних приписів та системою цінностей. Стрижнем теорії розвитку Его Е. Еріксона є положення про те, що людина протягом життя проходить через вісім універсальних для всього людства стадій. Кожна з них настає в певний визначений час («критичний період») і повноцінно функціонуюча особистість формується лише шляхом послідовного проходження всіх стадій, кожна з яких супроводжується кризою. Вона є поворотним моментом в житті індивідуума, який виникає як наслідок досягнення певного рівня психологічної зрілості та соціальних вимог, які пред'являються індивіду на цій стадії. Тобто, кожна з представлених вченим восьми фаз життєвого циклу людини містить певну еволюційну задачу (конфлікт), яку вона має вирішити. На початкових стадіях психосоціального розвитку дитини суттєву роль у позитивному чи негативному розв'язанні даного конфлікту відіграють батьки. Так, на орально-сенсорній стадії (народження – 1 рік; немовлячий вік) передумовою формування здорової особистості дитини є становлення загального («базального») почуття довіри – до інших людей і до світу. Як вказує Еріксон, почуття довіри не залежить від кількості їжі, воно пов'язане, найперше, зі здатністю матері передати своїй дитині почуття впізнаваності, постійності і тотожності переживань, на наступній стадії, – раннього дитинства (1–3 р.), коли основним завданням є набуття певної автономії і самоконтролю, провідним стає вплив обох батьків. Позитивне вирішення психосоціальної кризи залежить від їх готовності поступово надавати дитині свободу у самостійному контролі над своїми діями. Якщо ж батьки нетерпляче, роздратовано і часто роблять за дітей те, що ті можуть зробити самі, або очікують від них того, що вони ще самостійно зробити не можуть, чи взагалі мало звертають/не звертають увагу на їх здобутки і невдачі, – в такому випадку у дітей виникають стійкі почуття сорому, своєї неспроможності, приниження, сумніву. Схожа ситуація є і під час наступних фаз розвитку – у «віці гри» (3–6 р.), коли основним завданням є формування почуття ініціативи та у шкільному віці (6–12 р.): розвиток працелюбства або, за несприятливого впливу батьків та найближчого соціального оточення, – формування почуття неповноцінності. Починаючи з

цього періоду вплив батьків поступово зменшується [5; 218–226]. Таким чином, аналіз життєвого шляху індивіда та його проблематики, за Е. Еріксоном, дає можливість виявити, на якому з вікових етапів його розвиток набув деструктивного, негативного спрямування, а, відтак, побудувати адекватну модель психотерапевтичної роботи з ним.

Не менш цікава позиція А. Адлера (1870–1937). Хоча він основну увагу приділяв особистості як такій, – відповідно і напрям отримав назву індивідуальної психології, але питання сім'ї та її функцій теж займають значне місце в його дослідженнях.

Альфред Адлер, як психотерапевт, доводить, що, щоб зрозуміти індивіда, необхідно зрозуміти його когнітивну організацію та стиль життя (останнє поняття він використав першим у психологічній науці). Причому розвиток особистості та формування індивідуального стилю життя починається на ранніх етапах життя. За Адлером, дитина спочатку переживає тривалий період залежності, коли вона цілковито безпомічна, і, щоб вижити, має опиратися на допомогу батьків чи інших значущих дорослих. У більшості випадків сімейна система є первинним соціальним оточенням дитини і її становище можна порівняти зі становищем емігранта в чужій країні – не здатного розуміти мову і не здатного бути зрозумілим. Так закладаються основи почуття неповноцінності, воно є всезагальним і «нормальним». Адлер каже, що «жити – означає почувати неповноцінність», а «ненормально» є втрата віри в себе, яка породжує комплекс неповноцінності. Згідно концепції А. Адлера, людину спонукають не причини, – минуле, спадковість, – але вона йде до повної мети, яку сама ж обрала. Продуктивне становлення особистості відбувається тоді, коли вона керується «соціальним інтересом», відмовляється від своїх егоїстичних цілей, заради цілей суспільства. Найбільший вплив на розвиток соціального інтересу, за Адлером, має матір, – вона виконує дві основні функції: заохочує формування у дитини соціального інтересу і допомагає їй спрямувати його за межі діади «мама – дитина». Завдання матері – виховати у дитини почуття співробітництва, товарищескості. Ніжність мами до чоловіка, інших дітей і людей є рольовою моделлю для дитини, яка повинна зрозуміти, що в світі, крім неї та членів її сім'ї, існують і інші значимі люди. У випадку, коли матір зосереджена виключно на своїх дітях, вона не може навчити їх переносити соціальний інтерес на інших. Батько є другим за важливістю фактором впливу на розвиток у дитини соціального інтересу. В нього повинна бути позитивна установка стосовно дружини, дітей, роботи, суспільства. Ідеальний батько, на думку вченого, той, який відноситься до своїх дітей як до рівних і бере активну участь разом з дружиною у їх вихованні. Він повинен уникати двох фундаментальних помилок: емоційної відчуженості та батьківського авторитаризму. Діти деспотичних батьків вчаться боротися за владу та особисте, а не соціальне переважання. Також, за Адлером, значний вплив на розвиток дитини мають стосунки між батьком та матір'ю. Коли шлюб

нещасливий – у дітей мало шансів для розвитку соціального інтересу. До прикладу, якщо чоловік відкрито критикує свою дружину, діти втрачають повагу до них обох. Якщо між подружжям є розлади, діти починають «грати» з одним із батьків проти іншого. Проте, в кінцевому підсумку, програють саме діти [5, с. 169–178], [2, с. 322–360].

Отож, як бачимо, погляди на сім'ю, її психологічний супровід змінювались протягом багатьох років, щоразу поглиблюючи розуміння науковцями їх сутності, розкриваючи нові сторони досліджуваної реальності. Здавалось би, для чого заглиблюватися у минуле, вивчати, як жили наші предки, – адже ми інші. Але, виявляється моделі соціальної поведінки передаються між поколіннями: батьки відтворюють поведінку своїх батьків, а діти також наслідують їхню поведінку і т.д. Проте картина наукового пізнання феномену сім'ї не була б повною без окремого детального розгляду здобутків вітчизняної української науки.

Література

1. Життєві кризи особистості: Науково-методичний посібник: У 2 т. / В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін.. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч. 2. – 568 с.
2. Таланов В. Л., Малнина –Пых И. Г. Справочник практического психолога. – СПб.: М.: ЭКСМО, 2004. – 928 с.
3. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа / Пер. с англ. и нем. / М.: ООО «Апрель Пресс», ЗАО «Изд во ЭКСМО Пресс», 1999. – 384 с.
4. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
5. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 2001. 608 с.

Яблонський А.І.

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЕКСПЕРТИЗА ОСВІТИ ЯК ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА

У психолого-педагогічній науковій літературі замало праць, присвячених вирішенню проблеми експертизи (О. Анісімов, С. Братченко, В. Панок, В. Слободчиков, В. Леві, Ю. Швалб), в яких зосереджено увагу на дослідженні прикладних аспектів експертної діяльності в сфері освіти, оминаючи її теоретичні засади. У науці також спостерігається розмаїття визначень поняття